

DERSAADET VERGİSİ

İLKER AYKUT*

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi anlayışındaki köklü değişiklikler diğer pek çok konuda olduğu gibi Tanzimat Dönemi'ne tarihlenmektedir. Tanzimat'la birlikte kamu gelir ve giderlerinin idaresinde merkezileşme hedeflenmiş ve bunun uygulandığı bölgelerde örfi vergilerin kaldırılarak yeni ilkeler çerçevesinde yeni vergiler yürürlüğe girmeye başlamıştır.

Emlak ve gelirlerin modern anlamda vergilendirilmesi de ilk olarak Tanzimat Dönemi'nde gündeme gelen bir husustur. Bu anlamda kişilerin mülkiyetindeki emlak, arazi gibi kıymetlerin tahrirleri yapılmaya başlanmıştır. İlk defa 1840 yılında başlayan bu uygulamayla görevlendirilen muhassıllar Tanzimat'ın uygulanmaya başlandığı bölgelere giderek köy ve mahallelerdeki nüfus, emlak ve gelirleri tespit ederek vergi tevzi ve taksim işini gerçekleştirmiştir.

Tanzimat'la beraber vergilendirmede imtiyaz ve istisnalar kaldırılmak istenmiştir. Fakat İstanbul, payitaht olmasından ileri gelen çeşitli vergi muafiyetlerini korumaya devam etmiştir. Bu nedenle gerek tevzi vergisi, gerek tahrir dayalı vergiler İstanbul'da uygulanamamıştır. Bu durum bir yandan hazinayı önemli gelir kaynaklarından mahrum bırakırken, bir yandan da kamuoyunda çeşitli huzursuzluklara ve tepkilere neden olmuştur.

Namık Kemal, bu durumu Tanzimat'ın eşitlik hükümlerine aykırı bulmaktadır. Kendince yaptığı bir hesaba göre İstanbul'un muaf tutulduğu vergi yükünün 1864

yılı bütçesine göre 9.143.340 lira olduğunu ve bu çapta bir gelirden hazinenin mahrum kaldığını belirtmektedir. Namık Kemal'e göre ayrıca İstanbul, vergileri ödeme gücü açısından Anadolu'dan daha iyi ve üzerindeki vergileri kolayca ödeyebilecek durumdadır. Namık Kemal vergiye dair çeşitli itirazlar olduğunu kabul eder ve bu itirazlara cevap vermeye çalışır. Söz konusu itirazların bir kısmının o dönemde yabancı raporlarda da tespit edilen sorunlar olması açısından anlamlıdır. Örneğin, yabancıların mülk edinme hakkının bulunmaması ve bu yüzden vergi veremeyecekleri ve İstanbul halkının –ki burada zenginlere değinilmekte– bu tip yeni vergilerden duyacağı rahatsızlık önemli itiraz noktalarındandır.

Namık Kemal'in söz konusu yazısının yayınlandığı tarihlere denk gelen bir düzenlemeyle 1868 yılında yabancılara mülk edinme hakkı verilir ve İstanbul'da yeniden tahrir başlanır. Anlaşılacağı üzere bu, İstanbul'da vergilendirme amacıyla gerçekleşen ilk tahrir değildir. Galata ve Pera bölgesiyle sınırlı kalan ilk tahrir, vergilendirmenin yanında kent planlaması ve imar planlamaları amaçları da gözetilerek 1858 yılında gerçekleştirilmiştir. Altıncı Daire-i Belediye'nin kurulduğu yıllara denk gelen bu tahrir sonrasında bölgedeki emlakten elde edilen gelirin %2'sinin vergilendirilmesi hedeflenmiştir. Burada hedeflenen gelirler merkezî gelir yerine belediyenin finansmanı açısından değerlendirilmiştir.

Fakat 1860 yılında toplanmaya başlanan bu verginin tahsili hedeflenenin çok altında kalmıştır. Belediye meclisi içerisindeki bankerlerin belediyenin finansmanı için kredi alınması yönündeki yönlendirmeleri ve yabancı elçiliklerin kendi vatandaşlarının muafiyeti

yönündeki çabaları gibi sorunlar bu başarısızlığın sebeplerine işaret ediyor.

1864 yılında İstanbul'un çeşitli bölgeleri için bir tahrir daha yapılması planlanmıştır. Yalnız bu tahrir sonucunda tahakkuk ettirilen verginin miktarı, tahrir göre değil de beklenen yani tahmin yoluyla belirlenen bir miktardır.

1870 sonrasına dek İstanbul'da toplanması hedeflenen vergiler daha çok belediye giderlerinin finansmanı amacıyla düşünülmüştür. Ancak vergiler, 1874 yılında yapılan tahrirle birlikte merkezî bütçe gelirleri arasında gösterilmeye başlanmıştır. 1874-1875 yılının bütçesinde “Dersaadet emlak vergisi ve patent varidatı vesaire” şeklinde bir kalem olarak belirtilen vergi gelir kalemleri içerisinde ise “Dersaadet vergisi” olarak kaydedilmiştir.

1874 itibarıyla belirlenen vergi oranları İstanbul, Bilad-ı Selase ve diğer bağlı yerlerden %4 oranında emlak; %4 oranında ise akar vergisi şeklindedir. Ödeyemeyecek durumda olanların kıymet vergisinden muaf tutulmalarına karar verilmiştir.

Bu oranlar yıllar itibarıyla değişiklikler göstermiştir. 1880-1881 mali yılında, “ekili arazi ve arsaların kıymeti üzerinden %4, oşür vermeyen arazinin kıymeti üzerinden %8, kıymeti 20.000 kuruşa kadar olan ve ikamet edilen hanelerin kıymeti üzerinden %4, kıymeti 20.000 kuruştan yukarı olan hane, işyeri ve gelir getiren emlakten %8 oranında vergi alınmasına karar verilmiştir. 1887-1888 mali yılında ise artan bütçe açığı sebep gösterilerek akar vergisine %2 oranında zam yapılmıştır.

1914 ve 1919 yıllarında da sırasıyla %8-%30 oranları arasında ve %50 oranında zam yapılan vergi oranında, en büyük artış 1923 yılında gerçekleştirilmiş görünüyör.

* İstanbul Üniversitesi

Bu tarihte emlak vergisi oranları ikametgâhlarda 3, ticarethanelerde ise 6 katına çıkarılmıştır.

Verginin tahsili ise ayrı bir öneme sahiptir. 1886 yılına dek tahsilat 3 taksit hâlinde ve tahsildarsız olarak ödenmekteydi. Bu tarihten sonra tahsil işi, jandarma zabitanı maiyetindeki tahsildar bölüklerine verildi. Verginin zamanında ödenmesi için çeşitli tedbirler getirilmiştir. Zamanında ödeme yapmayan bir ilmühaber gönderilirdi. Üç ilmühaberden sonra imam, muhtar ve polis aracılığıyla tebliğ yapılmakta ve hâlâ ödeme gerçekleşmiyorsa mükellefin mallarına hayatını ve mesleğini sürdürmeye yetecek kadarı hariç tutularak el konulmaktaydı.

Ödenmeyen vergilerle ilgili bir takip sistemi kurulmuş olsa da istenen tahsilat oranlarına ulaşılammış ve vergi bakayası giderek artmıştır. Bu durum üzerine tahsil işlemleri 1888 yılında Maliye Dairesi'ne devredilmiştir. Emlak kıymetinin takdiri belediyeye bırakılmış ve vergi mükelleflerinin itirazlarına Meclis-i Maliye'nin bakmasına karar verilmiştir.

Şehremanetinden devralınan vergi tahsil işlemlerinden sonra Maliye Nezareti vergi tahsilinin düşük kalmasıyla ilgili birtakım tespitlerde bulunmuştur. Emlak kıymetlerinin doğru belirlenmemesi sorunların başında gelmektedir. Fakirlerin emlak kıymetleri olduğundan yüksek, zengin olanların ise düşük gösterilmekte ve yanmış binalardan bile kıymet üzerinden vergi talep edilmektedir. Emlak sahipleri kendi adına olmayan maaş ve esham kuponlarıyla ödeme yapamamaktadırlar. Tahrirlerle ilgili yapılması gereken yoklamalar yapılmamakta ve yangın vb. sebeplerle zarar gören binalar eski kıymetleri üzerinden vergilendirilmektedir. Maliye

Nezareti'ne göre bakayaların en önemli sebepleri bu hususlardır.

Emlak ve akar vergisi gelirleri merkezî hazineye ait olduğundan belediye nakit ihtiyacını karşılayabilmek için kendi bölgesinden toplanan vergiden sürekli pay istemiştir. Bu taleplerin üzerine 1886-1887 yılı "Dersaadet vergisi" gelirlerinin %10'u şehremanetine tahsis edilmiş ve bu oran bir sene sonra %15'e çıkarılmıştır. Bu gelirlerin temizlik işlerine harcanması şart koşulmuştur. Fakat ayrılan bu tahsisatın belediyeye ne ölçüde faydalı olduğu tartışmalıdır. 1896-1897 ve 1897-1898 yılları için ayrılan payların hazineye ve buna mukabil bakayalardan belirli oranların belediye hizmetleri için emanete devredilmesine karar verilmiştir. Vergiyle ilgili en yüksek zam 1923 yılında gerçekleştirilmiştir. Yine bu sene yapılan düzenlemeyle "Dersaadet vergisi" gelirlerinin %8'inin belediyeye bırakılmasına karar verilmiştir.

Dersaadet vergisi Tanzimat'la beraber uygulanmaya başlanan modern vergilendirme ilkeleri, hazine gelirlerinin merkezileştirilmesi gibi köklü yeniliklerin halkalarından biridir. İstanbul'un payitaht olması, eskiden beri gelen vergi imtiyazlarının bulunması, yabancıların yoğun ikamet ettiği ve kapitülasyonlardan gelen önemli vergi bağışıklıklarına sahip olmaları ve mülk edinme haklarının bulunmaması İstanbul'da bir emlak vergisinin uygulanması önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir. Bu konu 1860'lardan beri hem kamuoyunca hem de yabancı uzmanlar tarafından dile getirilse de ancak 1870'li yıllarda hayata geçirilme imkânı bulmuştur. Bu tarihten sonra ise sorunlar verginin uygulama kısmıyla ilgili olarak devam etmiş ve bu vergi, varlığını Cumhuriyet'in ilanına dek sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

- Akar, Şevket Kamil, "İstanbul'da Emlâk ve Akâr Vergisi Uygulaması: Dersaadet Vergisi", *Türkler*, Ankara 2002, c. 14, s. 351-358.
- Kaya, Alp Yücel, Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: 'Kadastro Tabir Olunur Tahrir-i Emlâk'", *TT*, 2009, sy. 9, s. 9-59.
- Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990.